

ОШ МАМЛЕКЕТТИК УНИВЕРСИТЕТИНИН ЖАРЧЫСЫ. ТАРЫХ

ВЕСТНИК ОШСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА. ИСТОРИЯ

JOURNAL OF OSH STATE UNIVERSITY. HISTORY

e-ISSN: 1694-867X

№1(4)/2024, 123-130

УДК: 82-94 (575.2

DOI: [10.52754/1694867X_2024_1\(4\)_15](https://doi.org/10.52754/1694867X_2024_1(4)_15)

**СОВЕТ БИЙЛИГИНЕ ЧЕЙИНКИ КЫРГЫЗДАРДЫН ОТУРУКТАШУУСУНУН
АЙРЫМ АРАКЕТТЕРИ**

НЕКОТОРЫЕ ПОПЫТКИ ОСЕДАНИЯ КЫРГЫЗСКОГО НАРОДА ДО СОВЕТСКОЙ
ВЛАСТИ

SOME ATTEMPTS OF SETTLEMENT OF THE KYRGYZ PEOPLE BEFORE SOVIET POWER

Апышова Аида Кабыловна

Апышова Аида Кабыловна

Apysheva Aida Kabylovna

т.и.к., доцент, Ош мамлекеттик университети

к.и.н., доцент, Ошский государственный университет

candidate of historical sciences, associate professor Osh State University

aida280973@mail.ru

Пазыл кызы Элнура

Пазыл кызы Элнура

Pazyl kuzu Elnura

окутуучу, Ош мамлекеттик университети

преподаватель, Ошский государственный университет

Lecturer, Osh State University

СОВЕТ БИЙЛИГИНЕ ЧЕЙИНКИ КЫРГЫЗДАРДЫН ОТУРУКТАШУУСУНУН АЙРЫМ АРАКЕТТЕРИ

Аннотация

Эгемендүүлүккө ээ болгондон баштап, коммунисттик идеологиянын үстөмдүгүнүн жоюлушу, коомубузда, анын ичинде тарых илимине да эркиндикти пайда кылды. Эгемендүүлүк өз тарыхыбызды, эркин, объективдүү карап чыгууга жана жазууга шарттарды жаратты. Бул Кыргызстандын тарыхнаамасында жаңы этаптын башталышына алып келген. Кыргыз тарыхнаамасында кыргыздардын отурукташуу маселесине токтолгонубузда кыргыз эли өткөн кылымдын 20-30-жылдарына чейин эле негизинен көчмөн турмушта жашап келгендиги белгиленип, совет бийлиги тарабынан бул процесс жолго коюлгандыгы айтылып келет. Биз бул макалада кыргыздарда отурукташуу XIX кылымдын орто ченинде эле айрым жакырланган көчмөн калктын бөлүгү отурукташуу алардын жашоосун бир аз болсо да жеңилдетишин аңдап, Орус империясынын төбөлдөрүнө арыздарын жазып бир нече кайрыла баштагандыгы жана алардын кандай чечилгендиги боюнча сөз кылабыз.

Ачык сөздөр: Отурукташуу, Туркестан, жараян, конуштар

НЕКОТОРЫЕ ПОПЫТКИ ОСЕДАНИЯ КЫРГЫЗСКОГО НАРОДА ДО СОВЕТСКОЙ ВЛАСТИ

SOME ATTEMPT TO SETTLE THE KYRGYZ PEOPLE TO THE SOVIET AUTHORITY

Аннотация

С момента обретения независимости отмена коммунистической идеологии создала свободу в нашем обществе, в том числе в исторической науке. Независимость создала условия для свободного, объективного рассмотрения и написания нашей истории. Это привело к началу нового этапа в истории Кыргызстана. В кыргызской историографии, когда речь идет о вопросе оседания кыргызов, отмечается, что кыргызский народ вел кочевой образ жизни до 20-30-х годов прошлого века, и говорится, что этот процесс был инициирован советской властью. В этой статье рассмотрены оседание кыргызов в середине XIX века, когда некоторые обедневшие кочевники, понимая, что оседание немного облегчит им жизнь, написали несколько заявлений правителям Российской империи и о том, как они были решены.

Abstract

Since independence, the abolition of communist ideology has created freedom in our society, including in historical science. Independence created the conditions for free, objective consideration and writing of our history. This led to the beginning of a new stage in the history of Kyrgyzstan. In Kyrgyz historiography, when it comes to the issue of settlement of the Kyrgyz, it is noted that the Kyrgyz people led a nomadic lifestyle until the 20-30s of the last century, and it is said that this process was initiated by the Soviet government. This article examines the settlement of the Kyrgyz in the mid-19th century, when some impoverished nomads, realizing that settlement would make their lives a little easier, wrote several statements to the rulers of the Russian Empire and how they were resolved.

Ключевые слова: Поселение, Туркестан, процесс, поселения

Keywords: Settlement, Turkestan, process, settlements

Киришүү

Тарых барактары кабарлагандай, *биринчиден*, Кыргызстанда отурукташтыруу жараянынын алгачкы кадамдары тээ Россия империясынын колониялдык, оторчулук саясатынын учурунда эле Кыргызстан анын өнөр жайынын сырьелук базасы катары каралган кезден башталган. Демек, Кыргызстандагы отурукташтыруу жараяны XIX кылымдын акыркы чейрегинен башталганын күбөлөндүргөн бир катар документалдык материалдар менен тастыкталат. Отурукташкан калкы, дайыма даяр туруучу жумушчу күчү жок туруп, өнөр жайын айыл чарба сырьелору менен камсыз кылуу мүмкүн эместигин ошол эле колониялдык бийликтер мыкты түшүнгөн деп айтууга негиз бар.

Орусиянын Туркестандагы колониялык саясаты жөнүндөгү маселе XIX кылымдын аягында эле коюлуп, Туркестанды, анын ичинде Кыргызстанды Орусияга каратууга катышкан аскер адамдары, колониялык саясатты жүргүзгөн, ишке ашырган жана ал окуяларга күбө болгон падышалык ири төбөлдөр, саясат таануучулар жана илимий-чыгармачыл инсандар тарабынан изилдене баштаган. Алардын катарына чакан макаладан тартып, фундаменталдуу изилдөөлөргө чейин бар. Бул доордогу эмгектер тарыхнаамалык-булактык мааниге ээ. Авторлор кызматы, билим деңгээли, көз карашы, алдыга койгон максаттары боюнча айырмаланышып, дээрлик көпчүлүгү “социалдык буйрукту” аткарышкан. Бул авторлор – падышачылыктын башкаруу чөйрөсүндө жүргөн саясий инсандар, же ири аскер кызматкерлери болушкан. Алардын эмгектеринде орус аскерлеринин жортуулдары, ири шаарларды каратуу, элдин каршылык көрсөтүүсү

Кыргыз тарыхнаамасынде бул жараян негизинен XX кылымдын 20-30-жылдары жүргүзүлгөн деген пикир калыптанып калган. Ошол эле кезде, тарых барактары кабарлагандай, *биринчиден*, Кыргызстанда отурукташтыруу жараянынын алгачкы кадамдары тээ Россия империясынын колониялдык, оторчулук саясатынын учурунда эле Кыргызстан анын өнөр жайынын сырьелук базасы катары каралган кезден башталган. Демек, Кыргызстандагы отурукташтыруу жараяны XIX кылымдын акыркы чейрегинен башталганын күбөлөндүргөн бир катар документалдык материалдар менен тастыкталат. Отурукташкан калкы, дайыма даяр туруучу жумушчу күчү жок туруп, өнөр жайын айыл чарба сырьелору менен камсыз кылуу мүмкүн эместигин ошол эле колониялдык бийликтер мыкты түшүнгөн деп айтууга негиз бар. Жогорудагыларды эске алып, каралып жаткан маселени бүгүнкү күндөгү тарых илиминин өнүгүү деңгээлине ылайык ар тараптуу изилдөө, жалпы адамзаттык баалуулуктардын позициясынан калыс баа берүү, азыркы Кыргызстан тарыхнаамасынын актуалдуу маселелеринен

Белгилүү болгондой, мезгилдүү басма сөз материалдары негизинен тарыхый булак болуп эсептелишет. Биз изилдөөгө алган маселе боюнча ошол учурдагы “Русский вестник”, “Исторический вестник”, “Вестник Европада”, “Военный сборникте”, “Орусиянын географиялык коомунун”, “Известияларында”, “Запискаларында”, “Вестниктеринде” басылган көптөгөн изилдөөлөрдү белгилөөгө болот. Бул маселе боюнча материалдардын дээрлик көпчүлүк басымдуу бөлүгүн “Туркестанские ведомостинин” 594 томдугу түзө алат деп айтууга болот. Жыйынтыктап айтканда, революцияга чейинки авторлор расмий көз карашты чагылдырып, белгилүү бир социалдык буйрукту аткарганына карабастан, алардын эмгектеринде конкреттүү тарыхый фактылар, статистикалык маалыматтар келтирилген. Авторлордун дээрлик көпчүлүгү окуянын түздөн-түз катышуучулары болушкан. Демек, бул доордогу эмгектердин булакнаамалык, тарыхнаамалык мааниси жогору экендигин белгилеп кетүү керек.

Чынында кыргыз жергесинде отурукташуу жараяны байыркы мезгилдерден эле башталган, бирок, Кыргызстандын тоолуу өрөөндөрүндө жай өнүгүп, монгол, калмак жортуулдарынын жана өз ара феодалдык күрөштөрдүн доорунда отурукташуу үчүн зарыл саясий шарттар болгон эмес. XV кылымдын аягы XVI кылымдын башында кыргыздардын айрым топтору отурукташа баштаган, ал эми Кыргызстан Кокон хандыгына киргенден кийин түштүк кыргыздарынын отурукташуусу күч алган. 1860-жылдардын акырынан баштап, кыргыз калкынын кээ бир бөлүгүнүн отурукташа

баштаганы байкалган. Бул жараян К.П.фон-Кауфмандын «Отчетунун долбоорунда» көрсөтүлгөндөгүдөй бир нече себеп менен шартталган. Бай эмес, малы аз кыргыздар үчүн көчүп жүрүүнүн пайдасыздыгы жана үй-бүлөнүн экономикалык өз алдынчалыгын камсыз кыла албастыгы эле. Малдын биринчи кезекте кембагалдардын малынын жуттан жана тоюттун аздыгынан кырылышы, 1867-жылы киргизилген жарандык-административдик башкаруунун киргизилиши жана анын натыйжасында уруулук-аристократиялык башкаруунун шайланма башкаруучулукка трансформацияланышы, көчмөндөрдүн жашоосунун уруулук принциптеринин аймактык (территориялык) принципке өтүшү жана анын натыйжасында уруулук-патриархалдык байланыштардын бузулушу болгон [1].

Кембагалдарга жардам менен колдоону камсыз кылган туугандык-патриархалдык байланыштардын начарлашы жана түтүн санын, малдын өсүшү көчүп жүрүүнүн чегин жана ыңгайлуулугун азайткан. «Мал чарбачылыгы жагынан бай, оокаттуу кыргыздар үчүн ыңгайлуу болуп, кыргыздардын көпчүлүгүн **жокчулук** дыйканчылыкка өтүүгө аргасыз кылган»

Ал жылдары көчмөндөрдүн отурукташуу кыймылын тикеден-тике колдоо же жардам берүү маселеси Өкмөттүк документтерде коюлган эмес. Бирок Түркстан генерал-губернатору К.П.Кауфмандын тапшырмасы менен уюшулган комиссиялардын баяндамаларында көчмөндөрдүн отурукташуусунун маанилүү экономикалык маселе экендигин эске алуу менен “андай кыймылды” колдоо керек деген пикирлер айтыла баштаган.

Айталы, М.Н. Николаев 1869-жылы К.П.Кауфманга берген баяндамасында Түркстандын бардык жерлерин мамлекеттик жер деп жарыялап, аны кайра жергиликтүү элге коомдук пайдаланууга ыйгарууну сунуштаган. Көчмөндөрдүн жерге отурукташуусу мамлекетке пайдалуураак болот, ошондуктаи кыргыздардын отурукташып, эгинчилик чарба менен алектенүүсүн кубаттоо керек деген пикирин билдирген. Бирок, көчмөн кыргыздарга жерди коомдук пайдалануу укугунда гана берүү керек деп, ал эки ыкманы сунуштаган. Биринчиси - айдоо жерлери үчүн кожолук пайдалануу (подворное пользование) укугу менен бекитүү, ал эми экинчиси - жайлоолорду жалпы коомдук, башкача айтканда уруулук, жамааттык пайдалануу укугу. Ошол эле учурда сууну пайдалануу жалпы коомдук болушу зарыл деп көрсөткөн.

Көчмөндөрдүн отурукташышын КЛ.Кауфман өзү да, 1869-жылы иштеген генерал Д.И.Гомзиндин комиссиясы да, 1872-жылы Түркстан **башкаруунун** Жоболорунун долбоорун иштеп чыгуу боюнча иштеген генерал А.К. Абрамовдун комиссиясы да, 1882-жылы Түркстанды изилдөө жана текшерүү максаты менен келген сенатор, жашыруун кенешчи Ф.Гирс да негизинен колдошкон.

Көчмөндөрдүн жайлоого эркин көчүү тажрыйбасы ар бир кыргыз көчмөнүнө «бир болуштуктан экинчи болуштукка, бир уезден экипчн уездге, облустан - облуска кирип кетүү мүмкүнчүлүгүн түзгөн», — деп белгилейт К.П.Кауфман өзүнүн отчетунда кыргыздардын мындай жер которуулары алардын уруу байланышына эмес, экономикалык себептерден улам келип чыккан.

Падышачылыктын жер саясатында жер-суу маселесинин чечилиши жарым- жартылай, орто саар болсо да, ал саясат объективдүү түрдө отурукташуу жараянынын тездешине зарыл шарттарды калыптандыра алган. Көчмөндөрдү белгилүү аймактарга бекитүү, алардын өз алдынча каалаган жагына көчүү-конуу кыймылын токтоткон. Мурунку мезгилдеги күч менен жайыттарды тартып алуу, барымта уюштуруу, андан ары уруулук чабыштар сыяктуу жоокердик замандын белгилери жоюлган. Уруулар, жамааттар аралык жер-суу талаш азайган, элдин тынч жашоосуна өбөлгө түзүлгөн. Мунун баары көчмөндөрдүн отурукташуусун жана алардын дыйканчылык чарбага өтүшүн тездеткен.

XIX кылымдын 80-жылдарынын башында Орусия Өкмөтү да көчмөндөрдүн мал чарбачылыктан дыйканчылыкка өтүү менен отурукташуусу Түркстан крайында “жарандыкты” калыптандырууда жана бул жердин экономикасын өнүктүрүүдө зарыл шарт экендигин тааный баштаган. Орусиянын Ички иштер министрлиги 1884-жылы өкмөттүн бул маселе боюнча негизги

милдети көчмөндөрдүн отурукташуусуна көмөк көрсөтүп, кээ бир, айталы салык чегерүүдөн убактылуу куткаруу сыяктуу жеңилдиктерди берүү менен бул кыймылдын тездешине зарыл шарттарды түзүү керек деп жазган.

Бул жерде тактап койо турган нерсе бар. Орус отор бийликтери кыргыздардын отурукташуусун тикеден-тике уюштурган эмес, болгону алар бул табигый өнүгүүгө көмөк көрсөтүүнү гана пландаган.

1886-жылдын 12-июнундагы Түркстанды башкаруунун Жобосу менен кошо кабыл алынган «Түркстанда жер-салык түзүлүшүн киргизүүнүн эрежелеринин» жана андан кийинки 1887, 1889, 1890, 1891 жана 1900-жылдардагы жер-суу жиктештирүү, салык чегерүү боюнча түрдүү инструкциялардын негизинде, Түркстан крайында жер-суу реформасы жүргүзүлгөндүгү белгилүү. Ал реформа, маселен, Фергана облусунда 1890-1910-жылдарды, башкача айтканда 20 жылды камтыган. Кыргызстандын түштүк аймактарында жашаган бир катар отурукташкан кыргыз элети аталган реформага кириптер болгон. Алардын жерлери крайдын отурукташкан калкына тиешелүү эрежелердин негизинде бекитилип берилген. Бирок, Алай, Кара-Кулжа, Кара-Шоро, Кегарт, Аксы, Ала-Бука, Чаткал, Кетмен-Төбө сыяктуу тоолуу аймактарынын бир катар көчмөн болуштуктарында да али жер-суу реформасы аяктай элек болчу.

Ошондой болсо да Кыргызстан Орусияга каратылганда кийин болуп өткөн социалдык-экономикалык өзгөрүүлөр кыргыздардын отурукташуу процессин күчөтүп, натыйжада XIX кылымдын 90-жылдарына карата Түштүктө кадимкидей эле калк отурукташкан конуштар-кыштактар пайда болгон. Ферганада жер салык реформасынын жүрүшүндө кыргыз болуштуктарынын көпчүлүгү жерге отурукташуу аркылуу жайгаштырылган. Бирок, Жер-салык реформасы жүргүзүлгөн учурда Фергана облусунда отурукташтырылбай калган болуштуктардын бири да кийин жерге жайгаштырылган эмес.

Падышачылык жаңыдан каратып алган Түркстан крайын башкаруунун негизги жолдорун жана багыттарын издеп жаткан 1860-80-жылдарда көчмөндөрдү отурукташтыруу же эч болбоду дегенде алардын жашоо түрүн өзгөртүү жөнүндө эч кандай документ кабыл алынган эмес. Болгону бул маселе Түркстанды изилдеп келген орус ориенталисттеринин, бул жердин жалпы абалына сереп салган орус окумуштууларынын, крайды башкарууга дайындалган орус генералдарынын жана алар түзгөн комиссиялардын гана талкууларында каралып, айрым бир пикирлер айтылган.

Орус экспедициясынын Түркстан крайында пайдалуу кендерди изилдөө учурунан алынган Палендин отчетунда да көчмөндөр менен эле отурукташкан калктын жерлери боюнча бир катар маалыматтарды белгилөөгө болот.[5].

Түркстан крайын башкаруу боюнча (Положения) Жобонун 255-279-беренелерине ылайык, Сыр-Дарыя, Фергана жана Самарканд областтарында отурукташкан калкка жерлер каада-салттарга негизделип, атадан-балага уланып келген жер ээликтерин колдонууга жана ага ээлик кылууга укугу бар экендиги көрсөтүлүп, ошол эле учурда көчмөндөргө мамлекеттик жерлер белгисиз мөөнөткө жана каада-салттын негизинде берилет деп көрсөтүлөт. (ст.270) [6] Көчмөндөр отурукташкан турмушка өтүшү 255-беренеге ылайык бекитилип берилет жана ар бир айыл боюнча отурукташкан айыл жана коомдун канчалык деңгээлде бекем, чептүү (упроченным) экендиги изилденген.(ст.279) [6]

Ал эми Жети-Суу областында көчмөндөр ээлик кылган жерлер жана токойлор мамлекеттик менчик катары эсептелген (ст.119 Степного Положения) [6] жана ал каада-салттарга негизделип белгисиз мөөнөткө чейин көчмөндөрдүн коомдук пайдалануусунда болгон (ст.120) [6]; ал эми кыштоолор жана айдалган жерлер каада-салттарга негизделип белгисиз мөөнөткө коомдук пайдаланууга ар бир айылга жана волосторго сунушталган.

1891-жылы Талаа Жобосу (Степное Положение) [6] көчмөн калкты башкарууда уруулук башатты бузуу аракетинде, административдик бирдик болгон (ауль) кыштоолук айылдардан турган волостторду түзө баштаган.

Фергана областы. Мурдагы Кокон хандыгы Памирди кошкондо жалпы аянты 127.200 кв. чарчыны (версть) (Памирди кошбогондо 41.000 кв. чарчы) түзүп, Түркестан Генерал-Губернаторлугунун түштүк-чыгыш бөлүгүн ээлеген. Анын чек араларын: түндүктөн - Сырдарыя; чыгыштан-кытай ээлиги (Кашгар), түштүктөн - афган ээлиги жана батыштан - Бухара менен Самарканд областары менен чектелген. Ал эми административдик мамиледе бул область 5 уезден: Скобелевский (Маргеланский), Андижан, Наманган, Кокон жана Ош уезддеринен турган.

1908-жылдын 1-январына карата калктын саны 1.914.178 болсо, анын 18.573 адамы (калктын жалпы санынын 1%ин) басымдуу бөлүгү шаарда жашоочу орустар түзгөн. Калган бөлүктөрүн – туземдер, алардын ичинен сарттар 1.275.000 же 66% түзүшсө, андан кийинки кыргыздар жана каракыргыздар 322.000 же 17%ин түзүшкөн. Ал эми тажиктер 105.000 же жалпы калктын 7% түзүшкөн. Калган 9% башка элдер кыпчактар, кашгарлар, өзбектер, каракалпактар, түрктөр, еврейлер цыгандар, татарлар, дунгандар, перстер жана арабдардан турган. Россияга кошулганга чейин кыргыздар Кокон хандыгына баш ийгендиктен, формалдуу түрдө мусулман жер мыйзамдарынын карамагында болушкан, ага ылайык басып алынган жана ханга баш ийген бардык жерлер эгемендин менчиги деп жарыяланып, ал өз кезегинде аларды ар кандай шарттарда жана ар кандай мезгилдерде ижарага бере алган. Бардык айдоо жерлери, чептерге ээлик кылуу жана пайдалануу чектөөнүн негизинде калкка бекитилип берилген. Түштүктөгү мамлекеттик жерлерди жайыттар түзгөн жана алар көчмөндөргө белгисиз мөөнөткө пайдаланууга берилген. Ислам мыйзамдары жерди ээликтен ажыратууга уруксат берген [7]. Социально-экономические отношения в Киргизском аиле в 19 и начале 20 веков. – Фрунзе: Киргосиздат, 1962. – 193 с. *Айтбаев*, М.Т. (Мукаш. Ошентип, кыргыз төбөлдөрүнүн Кокон ханынан жерлерди сатып алуу фактылары кыргыздар Коконго баш ийгенден кийин белгиленген. Ушул мезгилден тартып түштүктө жеке менчик жерди **жамааттык** жер ээликтен бөлүп алуу сыяктуу көрүнүш байкала баштаган.

Бул жерде Кокон хандыгынын жана шарият нормаларынын эң күчтүү таасири болгон. Калктын бай катмарлары, датхалар жана бектер ири жер ээлерине айланышкан. Алар жамааттык жерлерди хандыктын мыйзамдарын колдонуп басып алуу менен, аларда сугат иштерин жүргүзүшкөн же сатып алынган жерлерге жер салыгы алынган [4]. Жайыт түрүндөгү жерлерге өз ара жоопкерчилик принцибинде салык салынган.

Жер тилкелерин кайра бөлүштүрүү же тартып алуу укугу да болгон. Кыймылсыз мүлктү ээликтен ажыратуу укугу бир катар жагдайлар менен чектелген: ал кошунасынын укугу жана жамааттын макулдугунун зарылдыгы болгон.

Конкреттүү мисалдардын бири катары төмөндө 1906-жылдагы Самарканд областынын маалымдама китебинин материалдарында Хожент уездинин Чапкулук волостундагы кыргыздардын отурукташкан топтору боюнча айтылат.

Ал кезде Чапкулук волосту Бишкек, Иске-Аучинский, Маргум жана Мадынган айыл жамааттарынан турган. Кыргыз калкы 722 кожолуктан турган. Тарыхта белгилүү болгондой, алайлык кыргыздар болжол менен XVIII-кылымдын аягында - XIX кылымдын башында Кокон хандарынан Хорасан жана Александров кырка тоосунун этектериндеги кеңири жерлерди сатып алып, Ферганага көчүп келишкен.

Бул жерлерге себилген дан эгиндери жаан-чачындар менен гана сугарылып, түшүм алууга мүмкүн болгон эгиндер эле. Кыргыздар ушул мезгилден баштап аралаш мал чарбасы менен дыйканчылык экономикасын жүргүзө башташкан деп белгилөөгө болот. Негизинен семиз куйруктуу

койлорду багышкан. Кой чарбасы негизинен сугат жерлеринин жетишсиздигинин ордун толтуруп турган.

Жерди пайдалануунун формалары бардык жерде бирдей болгондугун белгилөөгө болот. Жамаат үчүн айдоого мүмкүн болбогон, иштетилбеген жерлер, мал жаюуга гана мүмкүн болгон жерлер таандык эле. Ал эми башка суулуу башкача айтканда сугатка ылайыктуу жерлер чарбалык менчикте болгон. Дан эгиндерин эгүүдө эгин талааларына, айрыкча күздүк эгиндерди себүү үчүн ар бир короодо өзүнүн участогу болгон.

Ошондой эле конуштарды пландаштырууга чарбалык шарттар да таасирин тийгизген. Кыргыз айылдары айылдын борбордук, жыш курулган бөлүгү болгон, көп учурда отурукташкан бөлүк борбордук тобунан кыйла алыс жайгашкан. Бул өзгөчөлүк жакында эле отурукташкан жашоо образынан жана мал чарбачылыгы менен шүгүрлөнгөндүк жыш отурукташууга мүмкүн болбогондук менен түшүндүрүлөт.

«Түркстан аймагын башкаруу жөнүндө жобого» ылайык көчмөндөрдүн жана отурукташкан калктын жерге болгон укуктары жана эл сотунун түзүлүшү айырмаланган.

Бул, чындыгында, уезддин отурукташкан жана көчмөн калкынын ортосунда жүргүзүлүү менен бүт элдин турмушуна таасирин тийгизген. Н.С. Лыкошин: "... оседлый туземец фактически являлся полным собственником своей земли, принадлежащей каждому члену сельского общества, и была строго определена и ограничена." (Лыкошин, 1906). Жогоруда Н.С. Лыкошин белгилегендей, айылдын ар бир мүчөсүнө тийиштүү болгон жерлерге отурукташкан жергиликтүүлөр толук ээлери катары эсептелип, катуу аныкталган жана жектелген[6] Шариат укугуна ылайык, жер участогун саткан учурда жакынкы кошуналарга артыкчылык укугун берген. Алар баш тарткандан кийин гана сатылуучу жер чоочундарга сунушталган. Мындай адат жер сатууда бүгүнкү күнгө чейин сакталып келет. Тагыраак айтканда эгерде жер же турак жай сатыла турган болсо, алгач кошуналарга, андан кийин гана башкаларга сунушталат.

Аскердик Губернатордун областтык башкаруудагы жеке ишмердүүлүгүнө анализ берсек, 1907-жылдын 10-октябрына карата Фергана областында чечилбеген 1576 дело катталган. Губернатор тарабынан кызматтык поездкалар 1908-ж. 23-31-январда, 4-8-мартта Ташкентте; Андижан шаарына жана Кемпир-Абад жана Жалал-Абадга 5-7-апрелде; Ош шаарына жана Кокон, Наманганга 23-29-апрелде, Ташкентке 4-8-майда; Андижанга – 26-июнда; Андижанга август айында 2 сутка, октябрь айында 5 суткага кызматтык сапар аткарган. Бул иш сапарлардын жыйынтыгы 1908-жылдын 1-майындагы Генерал-Губернаторго областар боюнча айрыкча, Ош уезди боюнча 2 доклад түрүндө берилген. Бул иш сапарлардын негизги максаттары болуп 1909-жылдын 24-январынан баштап өз алдынча келгиндер менен (самовольные поселенцы) кыргыздардын мамилелерин жөнгө салуу болгондугун айтууга болот. Жогоруда иш-чаралар Степное Положениенин 126-статьясына негизделип аткарылган. Анткени мында кыргыздарга өз жерлерин 30-жылдык мөөнөткө Европалык Россиядан чыккан орустарга берүүгө мүмкүн болгон.

Демек жогорудагы негиздерге, фактыларга таянып, кыргыздарда отурукташуу тенденциясы XIX кылымда эле башталган. Кыргыздар Орусияга каратылганда кийин болуп өткөн социалдык-экономикалык өзгөрүүлөр кыргыздардын отурукташуу процессин күчөтүп, натыйжада XIX кылымдын 90-жылдарына карата Түштүктө кадимкидей эле калк отурукташкан конуштар-кыштактар пайда болгон.

Адабияттар

1. К.П.фон-Кауфмандын «Отчетунун долбоорунда»
2. Степное Положение 1891г.
3. Пален К.К. Отчёт по ревизии Туркестанского края. Переселенческое дело в Туркестане. СПб, 1910
4. В.М.Плоских «Земельные отношения в Южной Киргизии накануне вхождения в состав России», Фрунзе 1965.
5. Положение об управление Туркестанского края. 1906г.
6. Положение жизни Туркестане. Н.С. Лыкошин, 1906
7. *Айтбаев М., Т.* Социально-экономические отношения в Киргизском аиле в 19 и начале 20 веков. – Фрунзе, 1962.